

תגובות ומכתבים

יום רביעי כ"ג בטבת תשע"ב. 18 בינואר 2012 | הארץ

sfarim@haaretz.co.il

חוקרים את צה"ל

בסוף רשימתו של ניר מן על הספר "הטיגארטים" ("הארץ, ספרים", 14.12) נכתב: "ידוע שמערכת הביטחון היא פיאורל בעל הלאטיפונדריות הגדולות ביותר במדינה - מחנות צבא, שדות תעופה, נמלים, בסיסים לוגיסטיים עור-פיים, שטחי אימונים, התעשיות הבטחוניות וכמובן הרצועה של גדר המערכת בגבולות ישראל".

בתחילה יש לשאול, האם ההקבלה למשטר הפיאורלי נכונה? האם צה"ל דומה לצבא האצילים מתקופת ימי הביניים? התשובה היא - לא, למרות שיש כאלה שיאמרו, בצנינות, שצה"ל הוא צבא שיש לו מדינה.

אין עוררין על כך שכיום צה"ל מחזיק ומשפיע במישרין ובעקיפין על יותר מחצי משטחי המדינה (לא כולל את שטחי יהודה ושומרון). חותמו של הנוף הבטחוני ניכר בצורות שונות בכל מקום בארץ, בצפון, במרכז ובדרום; בערים, באזורים הכפריים וגם בשטחים הפתוחים. בישראל קשה להצביע על אזור או מקום שאין בו "מפגש" טריטוריאלי בין השיי מושבים האזרחיים והבטחוניים. במרחב הגיאוגרפי של המדינה מצויים "איים" של תשתית צבאית באזורים מאוכלסים בצפיפות רבה, או "מובלעות" אורחיות במרחב הבטחוני (בעיקר בנגב).

מצב גיאוגרפי ומרחבי זה הוא חסר תקדים בהיקפו ויש השלכות יישוביות, תכנוניות, סביבתיות, כלכליות ועוד. בארצות דמוקרטיות אחרות אין מצב מקביל שכזה, שבו הצבא מחזיק בכמעט מחצית מהשטח והשפעתו ניכרת על מרביתו.

בהמשך נכתב: "המחקר האקדמי כמעט שלא נדרש עד כה לסוגיה טעונה זו ולשורשיה ההיסטוריים". יש להסתייג מקביעה זו ולומר בלשון המעטה כי אינה מדויקת. היא משקפת את מצב המחקר, הדיון והשיחה שהתקיים עד תחילת העשור הקודם. מאז, חל שינוי ובהדרגה נעלם השימוץ המחקרי והעיסוק בנושא התרחב, ולא רק בזירה האקדמית.

משנת 2005 המחקר האקדמי נדרש לנושאים הבאים: מחנות שהצבא הבריטי הוריש לצה"ל; הבסיס החוקי לכניית

מחנות, מתקנים ולסגירת שטחים לצורך כי אימונים; פינוי מחנות ממרכזי הערים, העברת יחידות ממרכז הארץ למחנות חדשים במטרופולין באר שבע; ההבטיים הכלכליים של הקרקעות שבשימוש צה"ל, הבטיים סביבתיים הנובעים ממחנות ומתקני מערכת הביטחון, ועוד. כמכון ון ליר בירושלים פעלו שתי

קבוצות דיון אקדמיות רב-תחומיות שהיה להן עניין בשימוש במקרקעי המדינה לצורכי ביטחון והשלכותיו. האחת, התמ"קדה ביחסי צבא וחברה (2004-2007), והאחרת התמקדה בהבטיים שונים של שימוש זה (2008-2010). סיכומי עבודת משתתפי הקבוצות, כמו גם מרבית עבודות המחקר לעיל, פורסמו בכמה קובצי מאמרים. לאלה יש להוסיף גם שני ספרים שיצאו לאור באותה עת. הספר "ארץ בחאקי" (2008, כרמל), שכתבתי ביחד עם רפי רגב, דן בהתפתחות התשתית והפרישה הצבאית מאז הקמת המדינה; וכן הספר "שטחים מגויסים" (2009, מדף), עיבוד עבודת הדוקטורט שלי, שדן בהיווצרות ההגמוניה של צה"ל על מקרקעי המדינה ומרחביה בשנותיה הראשונות.

המחקר והפרסום איפשרו הרחבת הדיון האקדמי. לדוגמה, נושא הסמינר השנתי של המכון ללימודים העירוניים והאזוריים באוניברסיטה העברית (2011) היה מערכת הביטחון, תכנון ופיתוח יישובי. בדיוני ומסמכי אחד מצוותי המשנה של המומחים לצדק חברתי שפעלו בשיתוף מנהיגי המחאה החברתית ("צוות יונה-סיפיק", 2011) הועלו דרישות לקיום דיון פתוח ודמוקרטי במדיניות הקרקעית והמרחבית של מערכת הביטחון. לכך יש להוסיף גם מחקר, אם כי לא אקדמי מובהק, שהתפרסם בדו"ח מבקר המדינה על הקרקעות שבאחזקת ושימוש צה"ל (2011), ועל הטיפול של צה"ל ושל משרד הביטחון בנושא השמירה על איכות הסביבה (2004 ו-2011).

לסיכום, סקירה קצרה זו מלמדת שיש להצטער על הקביעה הלא מדויקת על כך שהמחקר האקדמי כמעט ולא נדרש לדומיננטיות של התשתית והפרישה של צה"ל. נכון היה אילו נכתב "המחקר האקדמי אודות הנחלות הבטחוניות, שורשיהן ההיסטוריים וההשלכות הנדרשות מהן החל לפני שנים מעטות ומן הראוי שימשיך ויתרחב כך שיוכל (אולי?) להשפיע על צמצום ההגמוניה הקרקעית של צה"ל".

הד"ר עמירם אורן, גיאוגרף מבשרת ציון